

3. Karakin Tabina: ana ilevai n aine

(Nora naba taaka 19 ian)

Aio moan rikira mai Nonouti. E riki te kai n Samoa ao e taba te kai. E oti naba iai Kourabi ao Raihwelwena ao e oti iai Tetake. E bo Kourabi ma Nei Te-kawai-ni-mona ao Nei Arika mai toton te kai naba aei. A kariki ao e oti Baretoka. A tangiria ana karo ta a na kaieina ma Nei Atinoko ba te aine ae riki naba mai toton te kai aei. Ma e rawa Baretoka ni iein ao e borau nako Tarawa. Ao e to ma Nei Batiauea — ta Tarawa boni maibini karawa ma e tiku naba iai te aine aei. Ao e aki kariki ma Baretoka ao e tuanga tuna ni kangai:

bura??

'Ngkana I Sibure ni mate, ko a karawai n taunai. Ma ko a nora te bai are riki i aou ma ko a karawa ni kawakina ma n ribanaia!

(hau: ribanaia)

Ao akea ba e mate naba neienei ao ngke e man teutana ao e riki te bai arei. Ao aikai aine aika ribanaia — Nei Vinitong ma Nei Nibongibong.

(hau: ribanaia)

Ao ngke e a iikawai te kai arei ma e kaieia te ang. E irio, e irake. E to ma Ngaina-tuaka ao e oti Nei Tereve. E a boni ikawai neienei ao akea h'e nora Taukarawa are kaini karawa ao e burua. E oti Obaia-te-buraerae ao e bon tiku ma tinana i taberan te kai. Ao akea h'e a ikawai Obaia-te-buraerae ao e titirakina tinana ni kangai:

'Antai taman?'

Ao e kangai tinana nakoina:

'Bon taman, Taukarawa.'

Ao e kangai Obaia-te-buraerae:

'N na nako n nora taman.'

Ao ngke e nako ao e bo ma tamana ao e a manga kaokia Obaia-te-buraerae ba e na okira tinana. E aki roko ironu tinana ba e taonna te ang ao e moa Onouna. E tuna Nei Teanti ba neienei natini Karebanga ma

-2

Mei Katura ba uan Onouna. E kakoaki
neierei mie a tuna nata ao natina ma
ngaia bon Mei Kirivere ao Mei Kirimoi.

E roko are Tebongina ao e a manga
uringa tinana b'e na okina. E tuanga tuna
ba e nang oki. E uotia natina ao e
katokaia i aona ao e kitanako. Ao e
Tangi tuna nakoia ao e katuka natina are
Mei Kirimoi. Ao e uota Mei Kirivere ma
arokana are te uekeneke ao te aubunga.²
A roko i Tabituea ao a aerake i
Temanaku. E tiku te aubunga ao e
mabe Obaia-te-buraerae.

Secondary
Text:
aubunga
are ka-
rawatana

Note:
e' not a
not

E iei Mei Kirivere ma Beia ao e
oti Teboi ao Tiongo ao Kobuti ao Obaia-te-
koekoekakiki ao maneia Mei Beiarung. E
trava Teboi nako Onotoa ao e bo ma Mei
Komas ae kaini Bikeua ao Raoras ana
kainga. E oti iai Mamanti ae e bo ma
Mweroa ao natia Mange. E bo Mange ma
Teteu ae kain Tebikinikai ao e oti
Kekeia. E bo Kekeia ma Tongabiri ao
e oti Tabina. E bo Tabina ma Ritua
ae te i-hengeanti ao e oti Tehitooa ao
Taurii ao maneia Mei Ranituri.

4. Aio moan ana kariki Taburimai

Taburimai bon natin Bakoa. Uoman ubun Bakoa ba e iein rimoa ma Nei Nguiriki ao ana kariki iai bon taian ika ni tane. Ao e a manga to rimwi tenae Bakoa ma Nei Nguinaba ao ana kariki iai tenae Taburimai ao tarina tenae Teanoi. Ma ngai aye e riki iai te riribai irouia te utu aei aika ana kariki tenae Bakoa. Ba a bati ni riribai ana moan ei aika ika nakoia ana kuarineie: aika Taburimai ao Teanoi. Ba e kangai naroria ika ni tane:

'Noria, ti a mate ni mama ma ni maniang i bukina tarira aye Taburimai ba e a okoro rikina ma ngaira. Ba iai baina ao iai waena, ao e okoro rikin atuna ma matana. Ma ngai aye kam na kasti nanomi i bukina ba tao e riai ngkana ti kamatea. Ma ngkana tao a to nanora n te iango aei ao ti a karasa te bowi ni gabong i bukina ba ti na irakina ni kamatea.'

Ao ngke e a reke aia eti ika ni tane ao a karasa aia bowi ni ngaina. Ma ngai aye a botaki te nna n ika ni tane. Ao ngke a botaki ika n tari ni tane ao aio natin te taeka — ba e bon tau kamatean tenae Taburimai. Ma aio arona: a na ake...

'A na akea temanna ni kakabua nakon te ingabong ba ti na tane ni botaki ngkana e oti tai. Ao aio ero ni kamateana — ti na kana rabatana.'

Ao ngke e eti te eti irouia ika ni tane, ba a na kana Taburimai ni ngaina, ao tenae Teanoi, aye bon tarin Taburimai, e nako ni kaota te taeka ayei nakon tenae Tamaisa aye Bakoa. Ao ngke e ongo tamaisa aye Bakoa te taeka ayei ao e aki tau nanora i bukina natina aye Taburimai, ba moan te tangiraki irouina natina ayei. Ma ngai aye e kangai ana taeka nakon Teanoi:

'Noria, laki kona n raiakina ba

a moa ni bati ma ngaia are l aki
 konaia n tauia. Ma noria, natiu
 ae Teanoi, ko na taiaaka ma ko
 na ukera aron tarim ae e na maiu
 iai. Ma noria n nakomai ba ti a
 wene ma ngkoe n te bong aei, ngai
 ao ngkoe ao Taburimai. Ti a
 botaki ni matu n te bong aei ba
 ti na ukera maiun tarim. Ba tao
 a na ton roko ngaia ni hane nakon
 te ngaina ngkana e a oti tai. Ao
 ngaira, ti na teirake i main ngaina
 ba N na tuangka te tabo ae ko na
 biniakina tarim nako iai.'

Ao ni bong n te bong anne, e aki
 baka iai matua Bakoa ba e tangira natina
 are Taburimai.

I main ngaina, ao e teirake tenae
 Bakoa. E kauka natina are Teanoi ao e take
 nakoia — 'Noria, uti, teirake', ao e tuanga
 te tabo are e na nako iai. Ao ngke e a tia
 n taetae ma Teanoi ao e kauka naba natina
 are Taburimai ao e tuanga ni kangai:

'Natiu ae moan te tangiraki
 irou, noria. Ti a raure ma ngkoe
 n te bong aei i bukin te kanganga
 are e a kan roko. Ba noria, a a
 tia ni kabowi tarim aika ika ni
 hane ma e kangai utin aia
 taeka n te bong aei. Ngkana e
 a oti tai ao a na hane n roko
 iai, ngaia ni hane, ba a na kaniko.
 Ma l aki konaia n tukia ke n
 tauia ba a maiti. Ma ngaia are
 l a tia n ukera aron are ko na
 maiu iai ma n rau. Ba l a tia n
 tuanga tenae tarim are Teanoi ba
 e na uotiko nakon te tabo tenana.'

Ao Taburimai e kaeka Tamana ni kangai:
 'Ba bukin tera are a ribai iai?'

E takeu Bakoa nakon natina are Taburimai:
 'Noria, te bai are a ribaiko iai
 tarim hon i bukin tikim ba e

Note:

Ti a

not

Ti na

l aki
 konaia etc.
 v. elegant

okoro ma ngaia. Ba ngaia, a riki
 n ika ao ngkoe, ko riki n aomata.
 Ma ngaia are a rawa iai tarim
 akekei ni kan nra rikim. Ma ngaia
 are ko na teirake ngkai natiu ao
 ko na toka i aon akur tarim are
 Teanoi ao kawae tafa n nako ba
 e a kan te ngaina ma a kan n
 roko ma ko rawa ni mate.

Ao i mwin aia kakarabakau aei ao
 Taburimai e toka i aon Teanoi ba e taku
 Teanoi, 'Toka i aou ma kanene waem ao baim
 ao taua iai au bonotai.' Ao e biri Teanoi,
 e biri ni kaeta mainiku. E kaeta an te itoi
 teuana n te itera ae mainiku ao aran te itoi
 aei ba Nguimata. Ba ngaia te itoi are e
 kaeta ana borau iai Teanoi. Ao e nako ni
 koro n te aba are arana Samoa. Ao ngke e
 koro iai ao teuare Teanoi e bo nakonako ao
 e roko n itera ni karawa are mainiku. Ao e
 nako n nim i rerikini karawa ao e riki ba
 te itoi teuana n te itera ni mainiku.

2

Ao teuare Taburimai, ngke e aerake i
 Samoa ao e a bo ma te aine ae arana Nei
 Tearei-ni-matang. Ao e a iein ma ngaia ao a
 kariki. Aman natia aika mare — Te (Bong-ma-
 te-ngaina, Tabutso, Nanikain, ao Uamumuri; ao
 Temanna maneia te aine are Nei Nimanoa arana.
 I mwin tabetai ao Taburimai e kitania buna
 ma natia i Samoa ao e borau i aon wana
 ae Tebatoto n nako iang. Ma e roko i Tarawa
 ao e a bo iai ma te aine are arana Nei
 Teareintarawa. A kariki ao temanna natia
 ba Tearikitarawa. E a bo Tearikitarawa
 ma Nei Terere ba reiei natia Te Uekesa ma
 Ngainatuaka. Ma e toka Nei Terere i
 taberan te kai ae Te Uekesa ao e a baitia
 Tearikitarawa mai taberan te kai ma e anaia
 ba buna. E a iein ma ngaia ao a kariki. Ti
 temanna natia ba Kirata-te-reiei. Ai aei te
 aomata ae moan te tamaroa ao e iotirako
 tamaroan te aomata aei. E eaki iein teuare
 ma e toni kariki naba i bukiri tamaroana.

Not
 Tearikin

Ba ngkana e na amarake kenuae ao e te
 tabo are e ihea iai kanana e a riki naba
 iai te aomata ae arana Beia. Ao ngkana e
 na tetofeto kenuae ma n'atana tarana are te
 ha n'ni ao e a ananaia te man ae te kai
 ba ngaona. Ngke e aki toki ananaia te
 kai ba ngaona ao e a riki naba iai te
 aomata ae arana Tekoi.

I mwin tai tabetai ao e mabe kenuae
 Kirata-te-revei ao a ikawai ana kkariki
 aika koman aika Beia ao Tekoi. Ao ngke a
 ikawai ao a borau nako Nonouti. A iein
 iai ma Mei Teweia ao a kariki Tarentoa ao

Note:

Kariki

treated as

Tongabiri.

v. E.

E a iein Tongabiri ma Kekeia ae
 aine n' Onotoa ao ti kemanna natia ba
 Mei Tabina.

E a iein Mei Tabina ma Teiaokabu.
 A kkariki Teibitoa, Tekoba ao Taurii.

E iein Taurii ma Mei Oa. A kariki
 Tokiteba, Matarake ao Tentinti. E riki iai
 aono ni Kiribati ni bane ironia Tokiteba
 ao Matarake — e moa mai Nonouti ni kabuta
 aono ni Kiribati.

Ao tana ae kenuae Tentinti, toni ngaia
 ae e riki iai Nui ao ti na karakina ngkai
 ana kariki. E a borau mai Tentinti i aon te
 wa ae 'tu Ititi' arana. Ba n' Nonouti te wa
 aei — toni wan kenuae Tentinti ma tuna ae
 Mei Teruabeia. A roko n' aono n' Elise ao
 e boni maite i aon te wa aei. Ma ti
 karakina t'ana kariki kenuae Tentinti ba ngaia
 te Utu n' Uea ao toni ngaia naba ae e

e.f. kariki
 above.

karika Nui ma aono n' Elise ni bane. Ngke
 e a mena i Nui ao e a kariki iai kenuae
 Tentinti ma Mei Teruabeia. Aikai natia:
 Mei Tenikonibuti, Beiatoa, Terawa ao Bariare.

E a iein Mei Tenikonibuti ma
 Teraran-te-un. A kariki Tekateariki.

E a iein Tekateariki ma Mei Bua. A
 kariki ma iai natia ti kemanna ba Mei
 Takeiti.

E a iein Mei Takeiti ma Teorata.

A kariki aikai ao natia ti temanna ha Kimaere.

E a iein Kimaere ma Nei Taebeau. A kariki aikai ao natia baea ma Nei Kongare.

E a iein baea ma Nei Turakena. A kariki ti temanna natia ha Baturua.

E a iein Baturua ma Nei Kaukari. A kariki ti temanna natia ha Tangaba.

E a iein Tangaba ma Nei Ngakai. A kariki ao aikai natia Tekie, Paraketa, Raiaba ao Mervean.

E a iein Tekie ma Nei Kou. A kariki ao aikai natia Anetiba ao Tero.

Boni ngai ae Anetiba ae i kwea te kariki aei. E a toki ironu ha e a roko ni bong aikai ha i a oti iai.

3. Ao aio tabou ke rongorongo aei ae ironua narin Taburimai ma Nei Tearei-ni-matang aika e kitania i Samoa. Ngke a ikawai natia aika a mena i Samoa, ao a manga borau n ukera kewe tamaia ae Taburimai. E moarii kamini aia borau ha ngai aikai aika aman aika Tabutoa, Nanikain, Uamumuri ao Nei Nimanoa e kangai aron aia borau. Bon akea te bai iaon waia ha ti te atiro ae e roko n te wa ao ai ngai te bai ae a kona iai n roko n te aba ha e kangai arona. Te atiro aei bon teuana te atibu ae e moa n te bubura ao iai te maea mwina ae e moa n te aranau.

Elegant
usage

Ngkana e na ukeraki te aba ao e anaki ni katiaaki ma e a karekakoaki ha tao iai te aba ae e neke iai te akea. Ma a kare nako rarikin karawa ao ngkana a a tia ni karekako ao a katikia; ao ngkana e neke iai te aba ao a aitia ha e a neke ao a roko n te aba.

Ao ngke a nako ao a kakare aia ro nako ari karawa ma e aki neke naba te aba iai. A bane ngai ni kare, ngai aika mare aika keniman aika Tabutoa, Nanikain ao Uamumuri, ma e aki neke naba te ro i mwina. E anaia maneia ae Nei Nimanoa ma e a kare nako ao e nako ni baka te ati i Nonouti n te kawa teuana ae arana Baeatau. Ngke

a aita maeān aia ro ao e neke ao a nako
n roko i Nonouti. A ieiā iāi Tabuāoa,
Nanikain ao Uamumuri mā te aine ae arana
Hei Teueia.

Ma e aki mān ao a roko Beia mā
Tekai māi Tarawa aika tibun Taburimāi
naba. Ao a riki ni māte Tabuāoa, Nanikain
ao Uamumuri i bukia hain te ro ngke a
taetaebulakaiaia Beia ao Tekai. A ieiā Beia
mā Tekai mā Hei Teueia ao a kariki mā
ngaia. Naria bon Tanentoa ao Tongatiri.
Ao ai boni ngaia naba Tongatiri aie 1 a tia
ni kateia rikiā naitoua. Boni ngai
Ane tiba ae te tia-kakeiriki māi Nui. E a
moti.

6. Aia moan rikin te Tongahiti (Te borau)
I aonon Ellie ao Kiribati naba.

E bati ni bainaki te aro aei i aonaba ae te aro ae te Tongahiti ae te toborau i naron marawa ma aron ukeran uba.

Ba moan reken te aro aei i aonon Ellie ni tane, e moa mai Nui rekene i Ereti.

Ba e reke i Nui mai Kiribati ma ngaia are e kona iai n ataki i aon Ereti ni bane. Ba toni kain Nui aika a moani toborau i aonon Ereti ma ngkoa. Ao boni ngaia nata aika (a) reireia kain Ereti te aro ni toborau i naron marawa. Ba n tai ake ngkoa (a) arasaki kain Nui ta tan Tongahiti ki te to ma taetaen England ae kangai Captain araia kain Nui ironia i Ereti.

Ao ti na karakina moan reken te aro aei ae Tongahiti ae te borau. E moan reke ironia anti ba kemanna te anti n te itera meang ae arana Ten Teatia me e a iein keuwei ma te anti te aine ae arana Nei Barren. A kariki ma aikai natia: Nei Ravango, Nei Babatu, Nakuauwai, Na Kauki, Nakika, Natunga, Naraba, Nakam, Narirongo (ao) Nakimarawa. Tengau natina ironi tuna aei ao ti uoman natina aika a riki n aomata ba Nei Ravango ma Nei Babatu. Ao aran abaia Tebongiroro. Rimwi e a kitania natina aikai ao tuna naba (Teatia)! E a borau te anti aei nakon te itera ae maiaki (ao) e a roko i Samoa. E a to iai ma te anti te aine ae arana Nei Bantongo ao e a manga iein ma ngaia. A kariki (ao aikai natia): Kobure, Teraka, Nei Mangaribuka (ao) Teburetatau.

E a borau keue Kobure, ngaia ma manena ae Nei Mangaribuka. Ngke a roko i an Nikunau ao e a ewerako Nei Mangaribuka ni uaua ni warake nako Nikunau. Ma e a iein iai ao e a kariki naba iai. Ao keue Kobure, e a bo nako iang, ni ukera mwir tamaia, ni karokoa n abaia ae Tebongiroro. Ma ngaia are a rabakau iai kain Nikunau n te aro are te Tongahiti i bukin Nei Mangaribuka ngke e iein ma ni kariki ma e mate iai. Ao bon iai ana kariki i aon Nikunau ni karokoa bong aikai.*

* Advice to
Gmible to
check n
Nikunau
omitted...

Ao keue Kobure, ngke e to nako iang

ao e nako n roko i abaia tamaia are arana Tebongoro. Ngke e roko teuaei iai ao e toni bo na taria aika a maeka iai aika Nei Rarango ma Nei Babatu. Ma Ngke-aki atatia ngke maneia ba a kuba nakekei ngke a roko naba teuae Kobure ironia. Ma ngke e roko ironia ao a titirakina ni kangai:

Ngke-aki
Idiom?

'Ko nako maia?'

Ata ngaiia e kaekaia:

'I boni kakaki botu nako ikai.'

Ata ngaiia a tuku nakoia:

'Noria, ko na nako ni motikirawam i nanon te auti asei ni matu iai. Ata ngkana ko a uti ni matu ao ko a manga nako.'

Ata teuae Kobure e kariaia ni kaeka te taeka asei. Ata e aki atatia ngke te bai are e na mate iai. Ma e nako ni wene ni matu i nanon te auti asei. Ata ngke e matu teuaei, ngke e a kiro ni matu, ao ngaiia a wehea te auti asei ni kangai:

'Te auti O, ko na baka.'

Ata te auti e baka ao e mate iai teuae Kobure. Ma (a) aki atatia ngke maneia ta ton narin Teatia are tamaia ma tuna are rimwi are Nei Bantongo. Ata ngke e a mate teuae Kobure ao ngaiia a tuanga te auti ni kangai:

'Te auti O, keirake.'

Ata te auti e keirake. Ata ngaiia (a) ana rebatan teuaei n tabekia ma a uotia ni kaki lian te nangananga ni ba n te tabo teuaa. Ma (a) aki atatia naba ngke boni maneia.

Ata tamaia are Teatia ma tuna are Nei Bantongo, a kariaia okin natia are Kobure ma e aki oki ba e a mate. Ma (a) atatia ba e a mate ta e a aki oki. Ma ngaiia are e tuku teuae Teatia naton narin are Teraka:

'Nao, tai tiku ma ko na keirake n nako ba ko na ukera tarim ba tao e a mate ba e aki naba oki. Ma ngkana ko kunea ao ko a karia n nakoia ao ngkana e a mate ao ko na ukere rina ma ko a uoti mai ba N na nori.'

Ata teuae Teraka e keirake ni katauraoi ao e weheia tamana n tuanga:

'Noria natu ae Teraka ngkana ko nako ao noria teuaa te aba are i maim, arana Tongaita.'

Aio aron te aba anne; houa te auti i aona; ti uakai
 te kai iaona — i te kaina te ni ao te kaina te ren; ao
 teuana te roto i an te aba anne ma ti uoman te ika
 i nanona — temanna te tukibuki ao temanna te
 araratabu. Ma ngkana ko roko iai ao ko ana
 temanna te ika ma ko a tiringa n oraia. Ao ko a
 tamarakea te ni n ana moina teuana ba tannan
 n oram. Ma ngkana ko a tia n ora oram te ika
 ao ko a kawakina rina ma ko a manga kaokia ni
 karea nanon te nei asei. Ao uana naba te hen are
 ko anaia ba tannan oram, ngkana tao e aki bane
 ba ko kana ao ko a manga kaverake nako taberan
 te ni ba (e) a manga bane ni maiu. E a manga
 maiu te ika are ko anaia n oraia ao uana naba
 te hen are ko anaia n tanna iai oram. E a manga
 toma ni manga nim i taberan te ni ni maiu i kanga
 arona are rimwi.

Ao ngkana ko a tia ni karasa aron asei ao ko
 a waerake nako aon te aba ma aio arona te aba
 anne. Nona, houa te auti iaona; teuana te auti
 ae a maeka iai aine aikai ake uoman; ao teuana
 te auti ae akea ae (e) maeka iai. Ma te auti aei
 boni ngaia te auti n tiriomata ba e kangai
 arona ngkana tao ko wene i nanona ao e babatka
 Ngkana Ngkana ko roko n te aba asei ao aio aron. Ko na
 uota teuana te atibu mai aon te ora ba taini
 kamaiuam i nanon te auti asei. Ao aio naba are
 teuana — ko na uota teuana te binobino ba haini
 kamaiuam naba ba ngkana ko roko i ronia i aon se a asei.
 Aoi aikai aia taeka nakekei nakoim. A
 na kamaringko ma ni karataeko n taeka n titiraki.
 E kangai aia moari kaeka nakoim; "Nao, karaki ikai.
 Ko nakomaia?" Ao ngkoe, ko na tai ngongo teutana
 ma ko na bon nakowati naba. Ma ngkana a kaoko
 ba ko na rin i nanon te auti are a wene iai ao
 ko na nako rin i nanon te auti. Ma ngkana a
 tuangko te taeka ae (e) kangai, "Nao, ko na nako ni
 wene ni motirawa i nanon te auti are teuana ni
 kamawungko i nanona, ni matu moa teutana iai,"
 Ao ngkoe, ko na kangai, "E tau." Ao ngkana ko nako
 nakon te auti asei ni motirawa i nanona aio
 arona. Ko na uringa te atibu are i a tia n tuangko
 ba ko na uotia mai aon te ora ngkana ko waerake.

11
 Roto:
 not in
 dict.

12
 d.

12
 words omitted

13
 omitted

Ko na uotia ta ko na kaweneea i an tataranga te auti awei ba ngkana e baka te auti nako nara ao e a iai ukina ao ko aki mate i nanona. E a reke nen te ang ae (e) na rako iroum iai ao ko kona n ikeike nam te auti awei i bukin te arihu ba e nangoa an te tataranga.

'Ao manga aio nata, ko na ururinga te binobino awei i a tia n tuangko ba haini kamaiuam. Aio aron te binobino ngkana ko uotia. Ko na anaia ni uningaia ngkana ko wene i nam te auti awei.

'Ao te auti awei, aio arona—ngkana ko wene i nanona ao (e a) rina ni baka. Ma ngkana e kavina te baka te auti ao ko na tai muti ba ko na ana te binobino awei ko uningaia ma ko a' iheia i nam te auti. Ba ngkana tao a ongo rebwen te binobino rakekei ao a taku nanona ba ko a mate. Ma ngaia awei a manga tuanga te auti ni kangai: "Te auti, manga teirake ba e a mate konam."

'Ao ngkana e teirake te auti ao aio aron: ko na tekateka i nanon te auti ao ko na kangai nakoia. "Naka, kera aromi awei kam karaoia nakoia ngke i mata i nam te auti. Aia, kam tuanga te auti ba e na bakarai ma i kuri kanga tao bon tani-kamarua ngkami. Ao ngaia a na kaekako ni kangai: "Nao, kairi ia ngkoe ao antai aran tamam na tinam?" Ao ngkoe, ko na kaetia raori n tuangia ni kangai: "Nona, bon tinam ngkami ba natin tarimi ngai. Ma ngaia awei kam kua ni kamateari ma ni iangoa te aro teuana awei N na mate iai ma kam aki kona. Ba aromi ni tane a tane n ataki irou ma aron ami taetae, ma aromi ni maeka, ma araron aon abami, ma araron ami auti, ma aromi n tekakaro ma n tikou. I tane n atai ba e bon tuangai tinam."

'Ao ngaia, ngke (a) ata teuanei ba natin tarim¹⁹ ao a biri n rabatia ma n tangi aon roroana ma ni katoria ma ngaia. Ao a tuanga ni kangai:

'Natin Nei Manganihuka ngkoe?'

Ao ngaia e kaekara ni kangai:

'Eng, bon tinam Nei Manganihuka.'

Ao a manga tuanga ni kangai:

'E toni maiu tinam?'

Ao ngaia e kaekara ni kangai:

'Eng, e toni maiu.'

Handwritten notes in the left margin, including circled numbers and illegible text.

Ho a manga titirakina ni kangai:

'Ao autai aram?'

Ao ngaia e kaota arana:

'Arau Teraka.'

A manga titiraki:

'Bukin Tera are ko roko iai?'

'I roko i bukini (tai) aika Tenua aikai:

(1) I roko ta N na nra atara aei; (2) I roko ta N na tuangkami aron bong aika e na borau te aba iai aika bong n te rasi; (3) I roko ta N na ukera tamau are e nakomai(n)rimoau ta I a ngae n tataningaia ma e aki okki. Ma ngaia are e kangai ana iango te nanao: tao e a fon tia n roko ngaia iason te aba aei ma tao kam a tia ni kamatea n ai arou naba ngke kam kamaneai ma I kuri mane ni mafe inanon te auti are kam taku ta N na matu iai. Ma ngaia are e kangai ana iango te nanao: tao e a fon tia ngaia n roko iroumi ikai ma tao kam a tia ni kamanea ma tao e a mafe.'

Ngke a ongo te taeka aei ao a ungaru hanaia n tang i bukini maneia ngke (a) a tia ni kamatea. Ho e kaekaa Teraka ni kangai:

'Nona e tau, ma tai tang. Ba ngkana e toni koana te iango ta e a tia n roko ngaia ikai ma kam a tia ni kamatea ao tera te aro te te iango nakon te mafe 'ke te kukune niki keuana? Bm akea, ma ti keuana au iango. Kam na kaota mai rabatana ta kam kakii ia ta e kawa, ngkae e tuai mae rabatana ni uruaki ni mulka? Ma kam na tuangai ngkai n angana rabatana ta iai au iango iai.'

Ao ngaia, a kaota te tabo are a kawenea iai rabatana. Ho ngaia, ngke (e) nra rabatan tamana ao e taku ana taeka:

'Nona, kam a tia ni kamatea ao fon ami kune iroumi ta fon manemi keuani.'

Ho a manga tang niki nakekei ao e tuangia ni kangai:

'Nona e tau ta akea te iango ta e a mafe. Ma ti aei au iango — kam na tuangai bong n te rasi aika e borau iai te aba. Ba N na kabaa i rarikini karawa ni kaota iai rabatana ni bong n te rasi ta e na ataki irouia aika a borau i nanoni marawa. A na taratara rabatana ao a

na atatia ba tong n te rasi ao te tong ni borau. E na noraki ma n ataki ironia roro ma roro n aki Toki. Ao e na uningaki tai arana ma arona ngke 'bon te tia borau ngaia.'

Ao a kaniaia te iango arei nakekei. Na ngaia are e te iratke teuae teraka ao e arei matan teuae e mafe ao e karea rarikin karawa are n fanimaiaki. Ao a nim irarikin karawa n fanimaiaki ao boni ngaia itoi aika uoua aika mena n fanimaiaki. Ao e a manga ana atuna n karea rarikin karawa are maiaki. E a nako ni tae n fanimaiaki. Ao i mwina e ana ratatana ni karea rarikini karawa are maiaki. Boni ngaia te itoi aika are aika arana n te ara ae kama. Boni ngaia ratatani teuae Kobure ao atuna are i ton i rarikina naba. Ao matana ton ake irarikina naba boni ngaia itoi aika a uramaka n te itera maiaki irarikin kama toni matan Kobure akanne. N te tai are (e) kari maki iai ratatana i rarikin karawa, boni ngaia tai n te borau ae te tai ae (e) akea iai te aira i nanon marawa. Ba aikai tain te borau ae (e) ataki ironia aomata ba tong rasi ao akea te aira i nanon marawa iai n tai aikai:

Rimwimara?

(1) Te tai ae a iri iai Nei Nguimara² ma tai.
 (2) Te tai ae a tung iai teuana Mei Auti ma tai n te ingabong ke (n) te tairiki.

(3) Te tai ae a toka iai ni moan tairiki Mei Auti na Nguimara. E atongaki te tai arei ba tain te uitara ba a uitara mataia iai itoi aikai ni moan tairiki. Ma ngaia ae (e) atongaki te tai arei ba tain te uitara.

Bm akanne tain te borau i marawa aika a taneaia iai aomata ni boborau iai i tukin taiani wa ta a uareneke. Ao te aro arei moan te eri are ironia l-Natang. Ba akea bongi buaka ke bongi rasi, ba bon ti te arona bong i bukin taiani wa ba (a) atabaki ao a mara toa.

Ao aom teken te aba ao atakin te aba n te borau ni baka aomata: E aki matu te tia-borau ngkana e tuai roko n te aba are e kawania. Ao e kona n ala te aba are e kawania n te aro arei:

- (1) Te nang. Nang n te aba ae (e) kawania.
- (2) Te naomoro ae i aon tari, e atatia iai.

(3) Iai ke lino ni kora ao te atibu are e kabaeaki i tabona.

I kani kaoti bai aika kenua aikai.

(1) Te nang. E taku aia taeka tani-borau ta e kona n ataki te aba n te nang ba karawa ton te to ma te kirati. Mangaia are e kona n ataki te aba n te nang ba aba ni bane a ton toa ma te nang i aoi.

St. Handout

(2) Te naomoro. E taku aia taeka tani-borau (ba) e okoro te bane are e abataki ae (e) atongaki ba nao ni marawa. Ao e okoro te naomoro are i aon tani ae uareke ae a atongaki ta nao n te ang — boni ngaia te naomoro. Ma e okoro i rarikin te aba te naomoro iai ta (e) ewa ao e okoro ike akea iai te aba. Ma ngaia are e atia iai te tia-borau ta e kan te aba ke (e) raroa.

(3) Iai ana bai te tia-borau ae (e) a kaman katautaoia ba te lino ni kora, ke te maea ke te kaba ae e uotia i aon te wa; ao e kabaea te atibu i tabona ba bain ukeran te aba. E bainaki n te bong te taei ba ngkana e aki neke te aba ao e a taringa te bong ba e na nria n te bai aei, ma aia arona. E a kabaea te atibu i tabon te kora aei ao e a karua nako nanon marawa n maia no. Ao e a aiaitia ma e a karafara iai te bua ba e bati te bua i nanon marawa n te bong. Ma e ton iai te bua are buran te aba ma ngaia are e a atia iai te tia-borau ba e a kan te aba ke tao e raroa.

Anne aron atakin te aba iron te tia-borau n te bong ba ngkana tao e aki neke te aba iron te tia-borau n te ngaina ni bai aika uua aikai — te nang ke te naomoro, ao (e) t...

Ao tiaki n arona ironia I-Matang ni ukeran te aba ba e ataki rabi ironia I-Matang iron te tia-borau (captain) raroan te aba n te matena are e borau iai ba. Tao ironia te mairi. Ma ngkana e tao. Ke mairi te matena ao akea te aba ao e atia te Captain ba ton te aia are e katika te wa. Ma ngaia are e kona te Captain n nra tai ba e na atia iai te logitu na tikeri* are e kei iai ao e kona ni manga keeta te wa nako iai n te kampasi. E bati n aki kanganga te aro aei ae te borau ironia I-Matang ao moan te kaeaki ironia aomata.

Anne nikin te borau ma moan rekera

* longitude and degree

irouia aomala ibukin ana kariki Mei Manganihuka.
E moa mai Nikunau ni kabuta aono ni Kiritari
na Eteri.

E a bane,

Ko na mauri.

7. Auriana of Tarawa (Antiba of Nii).

Je Anti are te moanibai. Auriana
 arana natin Tabakea ao Mareau
 tarina. ba Auriana bon natin
 Tabakea ao Mareau bon ^{raiwān} Rauran
 Pamanā. Ao raon te Anti arei.
 Tabuariki Nei Teveni ao Teitinikarawa
 akame raona.

Aron aon naha ikoā. 1. E nim karawa
 ma aon te aba. Ao aika bai aika
 riki iai Imarenan te nim arei.
 6. te Bāi. ba 1. Tekina 2. Tekika
 3. Teko^{KETOA} 4. Piiki 5. Baharaniku
 6. Tabakea ae Tamāia Auriana
 ao Mareau; Karawa E riki ni iā
 i butin Tekina. Ao an amōia rake
 nako eta bon Auriana E tabekia
 ma e kaki i taberan nū rietana.
 E taku tamāia ae Tabakea e a
 tau moa iai. Ao i mwina. E a
 mānā nāo iai ba e no karokoa
 nako eta riki ma e tabekia.
 rake ma Piiki ni karokoa ni
 mēna. Ao nke e a tia aoe

taetas te Uaei ae Auruarina nakon
 Tamana ae Tabakea. E rotoniton
 Akea Otana ao E taku. Tabakea nako
 tuana. Bekauaniku ba e na Kare
 kea Otana aon te aba. E taku te Uaei
 E tere ma noria nakonai ana matau
 ae teanatai ma hamma kaitiakia n
 te toroa n te uon ba e aonon ota aon te
 aba ma Karawa. Matana ae Teanatai
 aei bon Tai. Ao matana ae Teanatai
 Hamakaina. Ho (Parani matana taimi Itoi
 Ho nika e tia ana makuri ao e bon tiku
 ba te anti i rouia i Ereti.

Antai araia anti aika kakanato aika
 Antinaki i rouia i Ereti. Tabuariki
 Teitinikarawa. Nei Teveni Auruarina ao te
 nanna te anti ae Piziki i aoni Karawa
 Arana. Haka naia ae taetaeka n Tamne
 ia. Aomata nkanu a mate anti aiki
 aki ataki rikia ao nakoia i rouia
 aomata. Atuatuania aomata bai aika
 ana riki. mon tuai n roko. Te aba
 ae nakoia Tamnein te aomata are mate

75

A nako karawa nakon Haka aron te abe arei
 n̄kana ko mate ao ko a nakon Haka w. tikue
 irouna n̄kana. E karuaia aron ao ko a ka-
 baia irouna. Ao n̄kana e riba aron ao
 E wari matam u te noko. Te aine ae arana.
 Hei Karua ba tetia karokoa te bure i
 roun ae bure a maeha i Karawa
 naia ma Haka. Tera aia iaño e reke n̄kana
 bon ti 2 aron te aba ba Teitera mean̄ ao
 teitera maiaki. Aki toki ma te buaka te
 aba Mean̄ Tarawa ao te aba maiaki Samoa
 ao aroia n̄kana a buaka. E botaki teitera
 mean̄ i aroia Nonouti Tabiteuea ma aia
 To taño ni buaka ma aia Kai ni un. [Aia
 South Kai ni un te kai ae ababaki ae korakora
 naia. ahe aiki kai aiko korakora i aron
 Samoa. & Edlice i bukin te buaka aei]
 Ao teitera maiaki e botia ana bai ni
 buaka i aron Teherau ma Ereti ao
 To ana taño naba [ao ana kai ni buaka
 North Teñea te Toño te kaina ma naia are e
 bali iai i aron Kiribati kai aikai ni
 karokoa n̄kai.] Aron aia buaka Tekea

rehare Jehabakabaka. Ao i'koi a matanivi
 n te buaka aei n te i tera Meon' Auvaria
 ae natin Tabakea. Ao n te itera Maiaki
 Tanarua te anti i Samoa ae moon te kaka-
 nato ao boni naia te uea i Samoa. Ao
 naia are matanivia ao te buaka aei.
 E aki toki n te bon' ae bati ma e tokanikai
 teitara meon' ao e taenikai teitara maiaki
 n te bon' ae maiti ao i muvin bon'
 tabebon'. E a tiku te aba n te itera
 maiaki i bukin te taenikai ni i ao ano
 iai. te taia' ae maiaki ao akea ba e oti
 te aomata n raka i buakoa ao e taku
 ana taeka mane tera te bai are kam
 i ano iai. E kaeka te matanivi are
 Tanarua ao e kaia' ana kaeka nao i
 ano i bukin te bo ni buaka ba tia
 baina te taekai n te bon' ae bati. Ao
 a kam bane ara taia ni mate. E
 taku ana taeka tuare atiba kaoti
 teirake n'hai ba ti na buaka ka-
 tuha ara taia ba n na kairia
 ao kam na onora ni banan au

Haetiti. E taku Tanarua e tau
 kaira ara taña n te bou arei Ao e
 tokanikai iai teitera maiaki ao a
 titirakina te uare ba antai arana
 ao kairi ia, Ao antai aran Tamana
 E taku ana taaka aran Nareau ao
 abai Tarawa aran Tamana. Tabakea
 noia bou tariu ae mataniwi n te
 itera meau ae kam taenikai iai n tai
 akehe. Ao ikai aki atai ba i karabai
 ba i taririnkani ao kam na tai
 tuana te aomata te manna i murina
 E a mania oki Ten Nareau nako Tarawa
 Ao E taku Tamana nako ina unao
 ko bo moia E taku Nareau i aki nako
 nako ba i bou tiku naba ikai, i murina
 Ao Eroko Auraria are tarina Ao E
 taku nakon Tamana noia tie taenikai
 ba e tokanikai te itera maiaki i
 bukin te mataniwi te manna ae raka
 n te itera maiaki te aomata ao
 be roro ao e uarehe ma e buti
 n rabakan ni buake ba nke ti

Moani katitike ni buaka ao naia e
 kareai n te koro ao e tae nako au
 bara n tauti mai aon atuu ao e
 tae naba au kibena mai aon. Noia
 ai naia ari ia kerikaki ba i hawa
 ni mate i bukin teuarei ba e rabakau
 ni hare E aki atiaia teuarei nke bon
 tarimo are Kareau ma e bon atiaia
 Tamaia are Tabakeo

bai
 i
 ina
 uwa
 o
 nallo
 urina
 E
 ukai
 i
 aka
 ati
 ti

8. Aia kariki te Bong ma te Ngaina

A iein te Bong ma te Ngaina, A kariki ao a bati natia mare ma aine. A tatakakaro natia; a uaua i tari ma ni buabua tari i an abamakoro. Ao i mwin aia takakaro a riki bai iai. E riki i Tahiteua i an Take ba umaia ataei. E a manga riki i Onotoa Bikeriki ao Bikeraba.

A i to Bikeriki ao Bikeraba ao a a, oti iai Tabutoa, Nanikain, Uamumuri ao Imanea Nei Nimanoa. A borau nako aiaki ao a roko i Samoa. A mena i Savai ao rimwi a manga raerake nako Ubolu. E a iein Nei Nimanoa ma Vaiatanitau ao e oti Taitakaranalo. E a ikawoi teuare i ao e wairio nako Savai ha e na nora tamana ake manen tinana. Ao nakekei, a nora teuare i ao a kamatea. Ao tamana are temanna, e ana rikirikena ao e kawakina i nanon te kuaroun.

Ao n tabetai, e a roko manea are Nei Nimanoa ao e uota rikeriken Taitakaranalo nako ni. buna are Vaiatanitau. Ao Vaiatanitau e uota nako tamana are Kirionteba, Ao teuare i karavia. Ao akea ba e aia te makau. E riki ha te toa ao e araraki ba Kautabuki. E tiringia i tamana ake manen tinana ao

Note: E a mate. Ao rimwi e bo ma Naubakeke ao oti not A e kariki. E oti Tabuariki-ke-boboi ao Te-ukeke-n-anti.

See Intro

§ 11 (45)

Ao Ten Tabutoa, Nanikain, Uamumuri ao Nei Nimanoa are manea, a borau mai Samoa ao arani waia 'Te-aka-tiri-rou'. Kain te wa nakekei ma, Ki-ni-batangitang ao Nei Atuararango. A borau mai ao e a waerake Kirin-batangitang i Tahiteua i ainikuni Tabuea. E kariki iai ao aran natina Atuararango ao Tabeka. E a bakarake i Nonouti i Buota ao e kei ba te atibu i aon te ora.

Akea, ha a nako naba iang ao a roko i tarawa Tabutoa, Nanikain, Uamumuri ao Nei Nimanoa are manea. A kawaerakeaki

iai ba e na itia nimaia te ran Nei Nimanoo. Ao manera, a taringaia i tari ma e aki otiokinia ba e taua Noubwetwe ba buna ao a rako manera.

Ao reierei e a kariki ma Noubwetwe ao aikai araia natina — Tabutoa, Nanikain, Uamumuri ao manera temanna te aine ba Nei Nimanoo. Ao tamaia lon ana toro Kirata-te-reierei. Rimwi, e maku Kirata-irouia natin Noubwetwe ba aintoa ao e a riki ni ikaomata teuareie irouia natina.

Ao rimwi a marga borau mai Tarawa nako Tabiteuea ao a roko irouia taria ae arana Tabeka. Ao teuareie e a kataia n nona ao e karaba aia hwe ian te rangaranga ni ba. Ao uakai, a kua ni kaea aia hwe ao e aki reke. Rimwi a nona ao a kua ni katikia man e aki nako ba e matoatoa. Ao e a tita nako irouia manera ae Nei Nimanoo ao a ngarengare ngke e nako aia hwe.

A katau uakekei ni borau ao ngke e nangi hua waia ao e kareia taria are Tabeka mai mwia n te koro ao e uruaki iai aia ie. Ao ngke e uruaki ao a kua nanokawaki ba akea aia hwe ba ti kaina. A taua aia ro ni karekarea tarikini Karawa ba a na karekeia. Ma a aki kora ba e tuarako man te aba. E a tita reke aia ro irouia manera are Nei Nimanoo ba e ana te ro ni karekora ao e reke. i Nonouti i Baneatou. Ao a rako i Nonouti.

9. Rongorongon aia huaka anti
(Korata ma te tanga n Anti)

E ataki ao e noraki rahi iroun te aomata ae arana Korata i Nanumea. Ao e a kan rokon te Missionary i aonon Ellice ngke a tabe kain Ellice ni bobarakia nakoia anti ni kewe. Ao e reke iai te karaki aei ao aio arana.

E kabane aon te ata ni maeka i tabon Nanumea ae teuana ae arana Rakena tenna te namakerina. Nōke e toa bongin te kabane, ao e mate natin teuahi Korata. Te roronga natina aue e mate. Ma e kangai etin te kabane, akea te aomata ae na tiku ngkana e a toa bongin te kabane ba e a okiraki tabon te aba nako aiaki ae arana Nanumea. Ma e Ma e a niki te kanganga iroun teuahi Korata ba e a mate, natina. Ma ngai aue (e) aiki, ira te loki ngke e a oki te kabane. Ao e kangai etin te kabane ngkana e a oki te kabane ao akea aue e na nikirana n tiku. Ba ngkana iai te aomata aue e tiku imwin te kabane ao e na kanaki irouna anti. Ao teuahi e a nikirana n ti ngaia i bukin natina aue e mate. Ma ngai aue e tiku n ti ngai ngke e a oki te kabane. Ao e kairoroga te koraki ngke a oki n tuangan kangai: 'Nao, noria e a bane tain te kabane ngke e a oki te koraki ma akea aue na tiku. Ba ngkana iai aue e tiku imwin te oki ao e na kanaki irouna anti.' Ao teuahi e kaekaia ni kangai: 'Noria mane, mai. Ma kam a oki ao ngai i aorai n tiku n ti ngai ba i tangira natiu ma ngkana a toa keribong te bong n tiku ikai i bukin natiu aue e mate ao i a oki ni manga kitana te tabo aei.' Ma ngai aue e tiku iai n ti ngai.

Ao ngke e a mena teuahi n ti ngai n te tabo aei ao, noria, e nora te bai se moan te kamimi. Ba, ngke e rako n te aua nimana n auai te tairiki, ngke e a kani bungu Tai, ao e ongo te bai ae kanga rebwen te kati ae korakora. Ao i mwin te baerei ao e ongo te kurongoa ae bati ae kanga baraiia te koraki ae maiti. [I mwin te baerei ao e ongo te bana ae kanga baraiia te koraki ae maiti] aika a tabe n rusia.

Ao teuahi bon iai antina. Ao ngke e tabe ni iango i nanona i bukin te bai aue mimi iai,

ao akea ta e roko antina. E rina n roko ironua ma e taetae na ngaia. E kangai ana taeka antina.

'Nao, ko aera ngkai ko mena n ti ngkoe?'

Ao ngaia, e kaeka antina ni kangai:

'Iriki ni mena n ti ngai n te tabo aei i bukin teuae natiu ba e mate. Ma ngaia are i tiku n nikirana imwin te kabane. Ba i a tia n taetae i mataia te koraki ni kangai, "Noria, i a mena n te tabo aei ni katoa bong aiki tenibong. Ba e mate natiu ao i a katoai au bong aika tenibong n tang i bukina." Ao i aki kona n rison au taeka are i a tia n tuatua ta i a katoai au bong aika tenibong n te tabo aei."

Ao e a manga kaeka antina ni kangai:

'Noria, n te tai aei i tuangko ta ko na oki n nako n okira te tabo are a botaki iai aomata ao kitana te tabo aei ta ko kawa ni mate. Ba i tuangko^{ira} ongo ironua te botaki n anti aika a tbotaki. I ongo aia taeka are a kangai a na kaniko; ba e tangiriko te anti te aine ae arana Telahi; ba e kari kaniko. Ma ngaia are i tuangko ta ko na onika am taeka are kangai, "N na wene n te tabo aei ni katoai bong aika tenibong i bukin natiu are e mate". Ba noria, e a tia ni botia anti te anti aei are te aine are arana Telahi ta e na kari kaniko. Ma ngaia are i tuangko "Noria, onika am taeka are."

Ao ng Ao ngaia e kaeka antina ni kangai:

'Noria, i aki kona n oki ba i a tia n atonga au taeka ta i a wene n te tabo aei ni katoa bong (aika) tenibong. Ma i rawa ni maneang ironua te koraki i bukin au taeka are i a tia n atonga. Ma e tau ngkana tao i a mate (ao) ngkana tao a nakomai anti akanne ni kanai e tau naba.'

E manga kaeka antina ni kangai:

'E tau, ba N na ukera naimu. Ma ngkana tao i aki kona ao tao ko na boni mate. Ba noria, i a tia n ongo aia taeka te ikotaki n anti akekei. E kangai aia eti: "Ngkana e roko n te aoa itua n te bong ke te aoa wanua, ao a na teirake n nakomai iai ba a na uotiko nako buakoa nakon neiere e tangiriko are te anti are te aine ae arana Telahi ta e baruko ba e kari kaniko." Ma noria, ko na ieta te roki are n te itera are mainiku. Ao ...

ikotaki: Ao nōria, ngke a ikotaki ao ngāia e ieta i
 rokiā te anti are e tiku iai ao e nōria te tanga
 n anti aika a maiti, tao aroni maitia tao titeho ma
 600 ke 700. Bōm te bo ma aomata aika
 take n ruoia ni kakatonga. Ao a kakarabakau ao e
 nōra naba i huakoia te anti are te aine arei ba e
 tekateka i nukara te koraki n anti. Akea kabotauana
 ironia te koraki n aine ba e moariba n te tamaroa
 tarana. E kakateke rikina, e mainaina kura ao e toro
 iran atuna ae e ngeri. Matana ae moan te
 nikoniko ngkana e na kei n ruoia ao akea
 kataenarana i huakoia anti aine ni kabane.

Ao ngke e a manī hūngin Tai tao n te aōa
 itua te te aōa warua, ao e taetae te anti are
 te aine arei ni kangai:

“Mane nōria, a na teirake teniman ke aman
 mai huakora ba a na uota mai kanau te aomata
 are mena i nanon te anti arei.”
 Ao a teirake tao aron^{ae} kengau te uangaun (te mane)
 mai huakoia.

Ao ngke a nako ni kawara te anti are e
 tiku iai tenare, ao (e) teirake naba antin tenare
 are (e) tiku na ngāia i nanon te anti arei n tuki
 rinia te koraki akekei nako nanon te anti arei.
 Ma ngāia are akea ae kona n rin nako nanon te
 anti. Ai arona naba anne ni ua otin Tai ao akea
 are kona n rin nako nanon te anti.

Ao ngke (e) a oti Tai ao a bane ni mauna
 anti ao a tiku n tingāia uoman i nanon te anti,
 tenae Korata ma antina i nanon te anti. Ngke a
 bane ni mauna anti ngke (e) a oti Tai ao e taetae
 tenae antin Korata nakoia ni kangai:

“Nōria, ko a maiu n te bong aei ba l a fia
 n tauia te koraki n anti aika a roko n anaiko ngke
 e bong. Ao ngkai e a ngaina, ma l a tuangko ba
 ko na nako ni kitana te tabo aei ao nako tiku
 i huakoia te koraki n aomata ba ko kawa ni mafe
 n te tabo aei. Ba ngkai nōria, ngkana tao ko tiku
 n te bong aei ao, nōria, are a na toni manga oki
 te koraki n anti akekei ngke bong n anaiko. Ba
 are a na toni keiaki naba n anaiko ba e na
 kaniko reierei. Ao ngkai l konāia n tauia ba (a)
 oki maiti ngāia. Ao ngkana a oki ni bong ao

Tao l aki konaia n tauia ba a rang ni maiti.
Ma ngaia are l a tuangko ngkai (ba) koina akira te
kawa ba ko rawa ni mate.

At Korata e kaeka antina ni kangai:

'E tau, ma ngkana tao ko laki konaia n
tauia, e a tau ba l a mate. Ba ti a ikotaki
ikanne n te itera n anti ma ngkoe ba l aki kona
ni kaoka au taeka ba l a karoa au bong ake
tenibong aika l a tia n atong.'

At n te kauabong n ana wene n ti ngaia n
te tabo aei, tao n te aoa tenua ke te aoa au n
te tarimaeao, ao e roko irona antina ni
kawaria. E taku:

'Nao, nria, e a riki te kanganga. Ba, nria,
a manga ikotaki anti ao a manga keiaki naba ba
a na kakoroa tukin te taeka are a tia n tuangaki
are ana taeka te anti are te aine aei, are e
kangai: "Kam na keiaki ni karekea ba l kani
kana te aomata aei." Ma ngaia are a na boni
keiaki ngaia ni ua ae ko na reke iai. Ma ngaia
are l tuangko tera ae ko iangoia. E a ton tau
ma nanom ba ko aki kona ni kaoka au taeka
are ko a tia n atonga are e kangai: "N na
bon maeka n te tabo aei ni karoa au bong aika
l a tia n taku ba tenibong te bong aika n na
wene iai n te tabo aei."

At ngaia e kaeka antina ni kangai:

'Eng, bon nanom anne. At l aki kona ni
kaoka au taeka aei ba N na boni wene n tabo
aei n ti ngai ni karoa au bong aika l a tia n
atong ba tenibong te bong. Ma ngkana tao
l mate ao e bon tau naba.'

At antina e kaeka tenaei ni kangai:

'Noria, e tau ao ngkai N na boni ukera
te aro ae ko na main iai ni bongin te kauabong
aei. Ba noria, tiaki arona n te moanibong ba
ngkai n te bong aei e a okoro ma te moani-
bong. Ba ngkai ko na bon noria raai i matam.
Ma ngaia are N na nako ngkai ni kitaniko ngkai
e tuai kan lungin iai, ba N na ukera riki
raou aika a na buokai ni kamaiuko mai nanom
baia, ba a rang ni maiti ngara ngkana a
ikotaki n (te) bong aei.

Ao ngaia e nako ni ukeria raona ao (e) tiku teuarei n ti ngaia n taringaia i narm te auti are e wene iai. A Atong¹⁷ ngke^(e) mena i mwin teuae antina tao e roko n te aoa nimana n te tanimaaantai. Ao e ongo ke hae kanga te bana ae kangai:

'Kam na kawaetara n te tai arei ao akea are na tiku; na bana mai (ni) buoka²⁰ Tauaa karan are te aomata are e wene i naron te auti arei.'

Ao teuae ngke^(e) ongo ke taeka arei ao e tabe ni iango i naron a i tukin te bana are (e) ongo arei. Ao e roko naba antina ao e taku nakoina:

'Nao, ieta te roki n te itera are n tanimainiku ao taratara ba iai te tai are ko nona.' Ao teuarei ngke^(e) ieta te roki n te itera are n tanimainiku ao e nohia te koraki ae moan te maiti. Ao e keiaki teuarei ni wareka maitina ta e na atai, ao ai aron ae tao 7000. Ma ngaia are e tuanga teuae antina ni kangai:

'I nora te koraki ae moani maiti tao aron ae 7000.'

Ao antina e kaeka teuarei ni kangai:

'Nonia, tai maku ironia ba I a tia ngae²¹ ni ukeria raou aika a na buokai ni kamaiuko mai naroni buia. I a tia n tuangia ta a na roko ironia ikeri i maini te aoa ae onoua n te tanimaaantai, tao aron ae maitia tao 3000. Ma ngaia are I tuangko (ba) ko na tai maku ironia ngke a maiti. Ba ngkana tao 17000 maitia ao ti boni konda naba n tauia ngaira aika ti 3000. Ba tiaki 7000 maitia n ai aron ae ko nona ngkanne ba ton aio maitia 17000. Ba tao ti 7000 aika ko nona nkanne ao a na roko niki 10000 i maini te aoa onoua. Ma ngaia^(are) a tao iai 17000 ngaia. Ao ngai ma raou aika ti 3000 ti boni konda naba n tukia.'

Ao e bebete naron teuarei i bukin ana taeka teuae antina. Ma ngaia are e aonia ni wene teuarei n taringa bungin tai n te aoa ae onoua n te tanimaaantai²⁵ ta e na nora iai koauan ana taeka teuae antina. Ao ngke e a roko

n te aua ae onoua, tao e ongo teuarei te maringo
 ae bati ae ai aron maringongoia te koraki ae maiti.
 Ao i mwin tao uoua ke tenna te mineti, ao (a) rina
 n roko raia aika 3000. Ao uan naba te koraki
 awei, a rina naba n roko raia aika 10,000. I
 mwin aei ao a kanenei n nako mainiku te koraki
 awei aika 17,000. Ao (e) heirake naba te tanga
 aei ae 3000 n tauia ma n tuki riria inanon te
 anti awei e wene iai teuarei. Ao e tokanikai te
 koraki ae 3000 i aua ae 17,000 n te ho ni huaka
 heitironia n te kauabong. E moa ni ho te
 ho ni huaka aei n te aua ae onoua n te tani-
 maesonta ai ao e bara te ho aei n te aua ae
 nima n te ngabong²³ n ana kauabong teuarei
 n te tabo awei. Ao e maia teuarei naironia
 te koraki n anti n ana kauabong.

Ao n ana katenitong teuarei aio arona te
 bong ae moan te kamimi. Ba tao n te aua tenna n
 te tanimaesonta ai ao a ikotaki te koraki n anti aika
 a moani maiti tao ai aron ae tao e aki koraki ni
 warekaki. Ba ngke e nona ao e ngae ni warekia ma
 e aki ata rasi maitia. Ba tao e ton toa te mirion
 ke tao uoua ke tenna te minon. Ma ngai are e maku
 iai i bukini te faetei ao e aki rau ana iango. Ao e
 roko antina ni kawana ma e taku ana taeka:

'Nao, nona. Bon aei te bong are ko a tia n
 atonga ba katanean am bong ni wene n (te) tato aei.
 Nona ngkai, I aki kona ni kamaiuko n te bong aei
 n ai aron bong akekei ake uabong te bong. Ba nona,
 e a tia n tuangia te koraki n anti ni tane te anti
 are te aine awei ma ni ikotia anti ni tane ake a
 mena i an karawa. Ao te tai aei are a na toni tane
 n roko iai ao ton akeae ae na nikirana n tiku ba e
 a tia n tua taekara neierei. Bon iai rau aika (a)
 neke ma ti tabeman ao ti aki konaia n tauia ke
 n tukia ba a tane ni totaki anti aika aintoa
 ma ni korakora irona neierei. Ma ngai are I
 tuangko ba I aki kona n rawea maia mai nanoni
 baia. Ma e tau ba bon nanon. Ao manga aio riki -
 ao ngkai ngkana e roko n te aua ae nima n te
 tanimaesonta are a na kanenei iai ngai n nakomai,
 ao a na tane n roko irona iai ao a na anaiko iai
 mai nanoni haina."

Ao ngaia, e kaeka antina ni kangai:

'Noria, e tau ma ngkana ko aki kona ni kamaiua mai nanon laia ao e tau ha i a aorai ni mate ha ti a ikotaki ma ngkami n te itera n anti.'

Ao ngke tao e a kani hane iteran te aorai, ao a ngo te hae kanga netwen te ha ae korakora ma te rurunga. Ao i mwin aei ao a ngo taran te anti are te aine ngke e kangai:

'Mane, hane teirake ao akea are na tiku. Nalco taua mai kanau te aomara are wene i nanon te anti. Ao (a) hane n teirake ngaia ni kabane.

Ao antin teuarei, ngke e noria ha (a) waki n nakomai te koraki n anti ae maite, ao ngaia e teirake naba ma raona ni hulinacia n tukia ma (a) aki kona ha e moa hi maite te koraki aei. Ao teuarei, ngke e nori bakaria antina ma raona ironia te koraki n anti akekei, ao e tiku ni kantaringa nakon rokoia i nanon te anti are (e) wene iai. Ma ngke a kani ma te anti are e wene iai teuarei, ao noria e rina n roko te anti kemanna n rin i nanon te anti are (e) wene iai teuarei.

Note: Ao te anti are e a tita roko aei, e kei i rarikin teuarei i nanon te anti, ao akea te anti kemanna ni kona ni kona n rin i nanon te anti are e wene iai teuarei. Ba ngkana iai te anti ae (e) katau ha e na rin, ao e a ti kibaria naba te anti are e a tita roko aei. Ma ngaia are akea ae kona n rin n taua teuarei mai nanon te anti ha e moari korakora te anti are e kei iterana i nanon te anti are e wene iai. Ao ai uana naba anne ni ua naba stin iai.

Ao ngke e a oti iai ao (e) kei naba te anti aei i nanon te anti are (e) wene iai teuarei ma a mae nako te koraki n anti ha e a ngaina. Ao teuarei e taratara te anti are e kei i rarikina aei i nanon te anti are e wene iai.

Ao ngke a hane n nako anti ao e nikirana te anti are te aine, ma antin teuarei ma te anti naba are e a tita roko are e kamaiua teuarei, ngke e bong, n te ha ni tuaka. Ao e taetae te anti are te aine ni kangai:

'Nao, ko nakomai? Ao terana te hae are ko tuka iai anakin kanau ngke e bong?'

Ao e kaeka te anti asei ni kangai:

'Neiko, tai un ta l aki ata aron te bai aese e karasaki. Ba ngke l kei i Beru ao l ongo te rurunga ao l kawaelata n nakomai n nora te baere e rurunga. Ao l atatia iai ba te to ni huaka ma l nora te korakina ba e taenikai ma ngaia aese l huakia. Ma ngaia aese l rin i naron te anti ao l nora te amata aese (e) wene iai. Ao l kei i aona ni kani kamaina. Ao l aki atatia ni kangai te bai aese (e) riki aei, e riki i bukin am taeka ngke ko ikotia te koraki n anti ba (a na) keiaki n ana kanam. Ma tai aoka ma kabara aese hure ta tiaki au hure ta bon am hure. Ba tukin tara aese ko ikotia te koraki n anti ni hane ao ko aki kaongoai? Ko ton aki atatia ba akea riki te anti ae e na tukai te ni korakora n ai aron? Ba ngke ko kaongoai aron te baesi ao e a koro raai am kantaringa. Ao ngkai l aki atatia, ma ngaia aese l karawa te bai aese l kani karawia.'

E kaeka te anti aese te aine asei ni kangai:

'Ba ko mena ia? l a ngae ni ukeriko.'

Ao ngaia, e kaeka neiarei ni kangai:

'Noria, ko ton atatia ba l mena i karawa. Ao kai ko tiaki kaongoai? Noria, ton am hure ao tiaki hureu.'

Ao e ngare te anti aese te aine asei.

Ao teurei, ngke (e) ongora n aia kakarabakan anti, ao e wehea antina ma e a teanga ni kangai:

'Noria, antai aran te anti asei?'

Ao antina e kaeka teurei ni kangai:

'Aia, aese te anti ae moan te korakora ao arana Naka te anti aine. E toni mena i karawa ao ngaia aese e nakonako i ani karawa n noria te koraki n anti ni hane. Ba e aki toki ngaia n taka i ani karawa n noria te koraki n anti ni hane, ba e kani ukeru te anti aese e antoa n ai arona. Ma e taku ana taeka ba bon akea te anti i ani karawa ae korakora n ai arona.' Ao e taku teurei:

'Noria, e toni koaua ba l a bon atatia raai, ao l a noria i matau, ba moan te mimi ngai ngke l nora korakora te anti aine n te to ni huaka aese ngke e tong. Ma ngaia aese l atatia raai iai ba ngke tao e aki rako ngaia ma n kei i ranikiu ao tao l a toni make ngai ironia te koraki n anti.

11. Katein te lung

Ngkana e moa ni lungiaki te kei, e koreaki moa butona n tabuneaki ba te tia-maie ke te tia-un ke te tia-akawa. E tia ao e anaki teuana te ati ae bubura ba neri karana. Ao ngkana e nang kamarakeaki e tabekaki mai aoni kiena ni babakoaki ni kaitara tai. Ao e kamarakeaki n te angamaing. Ao ngkana e a manga tairiki n te aua 5 ao e a manga kamarakeaki ai aron naba awei. Arona e anaki tamaroan tai ba e aonga n roko i aon te ataei. Maitina ngkana e manaki e na bubura mai nanoni wim ae te angamaing. Ai arona naba ni karokoa e a ikawai te kei.

12. Te teiao

Ngkana e teiao ke rara natim te aine, ao e anaki ni babaruaki ke ni katekatekaki i oia te boua ni maringaningan te auti ae te angamaing ke te marau ba e aonga ni marau aon te aine anne. E kabaeaki maen roroana te nta ao e tabuneaki; ao e bae anganibaina na waena. Ao e koro amwi te aba na te amarake ae haki i rarikina. E moan amarake ae e anganeki bon te huria ao ai arona naba ni karakoa kenua te bong. Imwin anne, e nang katetweaki ao e a manga tabuneaki ba e aonga n tangiraki. Motin tabuneana e atongaki aran ke aomata aye maiti abana.

13. Katein te mate

(a) Ngkana e mate te aomata ae te nati te karimoa ao e wekeaki kain te kainga ae tabotari ba a na tauna te mate ba bon aia makuri taunani maten aon te aba. Ngkana e nang taunaki ao e karekeaki moa aua kiena, ao

e maenaki n Tenta ao e ririaki n te beibe
(beibe) ke te kaburaerae. Ao rimwi e tabakaki
atuna ni tabuneaki ba e aonga n roko iron
Naka. Ao ngkana e aki toa bain rabatana,
e nona Naka ao e tuanga raona ae arana
Maikaira (Kei Kara?) ba e na wara matana
n te nokomaka. Ao ngkana a toa bain
rabatana ao e a roko iron Naka.

(b) Ngkana e mate ae te karimwi ao e
toni kaokoroa taunana ma te karimoa. E
karekeaki naba lona. Kiena ao maena Ten
Tanini (ao ririna te bakabenuakura ke te
kangkang. Ao e tabuneaki n ai aron te
karimoa.

(c) Ngkana e nangi taunaki te mate ao
e nako te aomata ae rineaki, kanga te
mataniwi mai huakora, ni kaitiaka kentana
te atama mai an te auti. A tabeka te
mate ni kawene a iai n rabuna n te kie.
Akea temanna ae nako man te botaki ane
na a tiku i rarikin te mate ni karokoa
tenua te bong. Aran te botaki aei te
takabutu i hukina ba a kabuokaki bai aika
hoirara i rarikin te mate ba e na taona
hoirana. A tiku iai ni karokoa e tane
irikona n imka.

14. Katein aon te aba

Bon akea katein aon te aba i main rokon
Tatana ma Tentinti i aon Nui. E toni korouaki
te aba ironia n ti houa te makoro: ana bai
Tentinti, meang ao ana bai Tatana, maiaki.
A uai n toki (toke?) n te atimakoro ae
Tara-arora. E tiku te moti iron Tatana
ba kanga te mataniwi iaon te aba aei.
Ngkana e tangiraki te amarake ao e toni
kariara anakina n ti kuanu te bong ao
i mwina e a manga katabuaki. Ao ngkana
e noraki kairi meang ba e ana amarake
ni maiaki ao e toni kamakeaki titerbo

na aro keuana. Ao ngkana e aki kamateaki
ao e boni katuaeaki n te ngana te ben.

15. Te aro keuana

Ngkana ko a tangira bun raom ao ko
nako n tuangia am koraki ni kabane ni
kanga: 'I tangira te aine aro ma karaoa
au ngaunga.'

E a tane n tauraoi am amarake ao
ko nako n tuangia raona ba a na
tabekia ni bong. Ao ngkana a roko n
am amarake, e ton ataki ironia am karro
na tinam. Ao ngkoe, ko boni kataea moa
nangim n amarake. Ko tia ao ko a nako
ba e a kan te tai are e nangi roko
teuare i ba e nangi wene ma hum. Ao
ngke ko a manga nako ni karao-amarake
nako te mane kemanna are ko tangira
buna ai aro naba te kamoman ao te
kareniman ao e bati riki ni karokoa
e tane kain te kawa ae Nui.

16. Karekean te ika

Ngkana e tangiraki te ika mairouia
kain aon te aba ao e nako ni kawaraki
kain te kainga ae 'Maiaki' ae aia
inaki n te maneaba ton Tebukinikai. E
tia ao e nako te aomata anne n ana
te kiriuoua man te ni ao teaina te
tukinikoriri. E roko te tia-tabunea n te
toka i aon te hika ao e nako n taonaki
te banni arei i aon te ora. Ai ngaia are e
waeake iai te ika ae te on, te kua ke
te ingimea.

17. Anti n Nui

a) Tabuariki. Aron te anti anne, ngkana
iai te aomata ae e un nakoim ao ko
tabunea ni kauna Tabuariki ni kanga.
Ao aroa keuana, e tautaeaka i aia ika

ni kabane. Ngkana e uruaki te wa i marawa ao ti ngaia te anti ae e tabo-taboaki arana ta e na bonoti via ika ake a kakang ta a na aki kanaki aomata ake e a ranga waia.

(b) Nei Tewenei. Boni ngaia te anti n aine ao arona ae i. Ngkana e reke te fai ae kakawaki, kanga te balao ke te itu ke te kua (ti atuh te kua ae e baina) ao a boraki ni kawakinaki i nann te baro teuana ni katineaki i nann te maneaba. I mwin ane, a bane ni weteaki aomata ni kabane ta e nang karuoaki te baro ae nen Nei Tewenei ta a nang reaki i nanna fai akekei. E kangai aro ni karaoana. A rouraki babai aika moan te ababaki ni kateaki i ana ao a oaki n te ben. Ao e kei te aomata temanna i nuka ni hutimaea ngkana e karuoaki te baenei ao e taromauria ni kangai — tabuneaki. Bm ana makuri te aomata ae taua mwin te ro apei. Bm ti te kataurau n tabunea ni kurokoa e roko iiroua te tia-hutimaea. Akea temanna ae e na karanga ao akea ae e na nora nann ke taro apei ba ti teuane e rineaki ba e na nei kanoana ake a tia ni katauraaki.

(c) Auniana. Bm natin Tabakea ao Tabakea e riki man betangan aon te aba ma karawa. Boni ngaia te anti ae ababaki. Eatongaki ba e amoa karawa. Ao ngaia naba ae e kunea neia tamneia mate n te tabo ake a tiku iai. Ao ngaia naba ae e kunea te tabo ake a kona ni lungiaki iai ataei ngkana a nang tita moa ni lungiaki.

(d) Teitini karawa. Aron te anti ae i e riki man te ba ma ke iti. Ai ngaia te anti ae e kona ni kareke ara bai n te

aro ae ti tangiria — ae kanga aron te aine ae ko tangiria ngkana tao e ritaito. Ao ko taromauria n tabotaboa arana ni kangai:

'Amarake ngkoe Teitini karawa,
Rairaira nam Mei Da nakoia.'

Ao e toni kona n reke te hoi are ko tangiria nakoia ton aron nata te ika ke ngkana e ranga wan i marawa.

Bon iai te atimakoro ae e karasaki iai umanaao e tabuaki ni kawaraki aona. Ma ngkana ko bon aki kakaeti nanom nakon te aomata are te ibonga ao e a moniko nata te ta ao ko taika ni mate. Ma ngkana tao toni nata te utu ane ngkoe ao akea te hoi iroum. Ao bon iai aomata aika rineaki ta tan taromauria aika titiku i rarikina n te atimakoro ane.

(e) Naka. E ton tautaeke i karawa ao ana makuri te tararua karawa ao te wai rina. Ao ngkana iai te mate, e ton rimoa tamneina nakon Naka i karawa. Ngkana e a tia n nona Naka ao e kabaea teuana te tou ke te timoi ta kanikinagan matena. I main rokom iroum Naka, ko kabowiaki n ana tabo Mei Kara ma ngkana a toa hain ratatam ao e kanakoko nakon Naka. Ao ngkana a aki toa haim, e a ewara matam Mei Kara n te noko-maka ao e kakioko ni kaotiko.

Ao aikai baia aomata ngkana a mate:

- ngkana te karimoa, maena Tenta ao ana kiena ao kabaeagan nukana te heibeai (bebei);
- ngkana te karinuka ma te hina, maeia Ten Tanini ao riria te bakabenuanuti ao ana te kie.

Ao ngkana a toa haim ao e huiwaike Naka ma ni akoiko.

TAEKA TABEUA

(Nora te Kaetiiti (Introduction) §14)

18. Ana itera ni mane Mei Taliria.

(Nora, nata taeka: 2, i, i, eta)

Bakoa e ho ma 'Wiriki ao a oti iai ika ni kabane. E a manga ho Bakoa ma Unikai (natin Tabakea) ao e oti iearoi ao Tahurimai. Ma ngaia e ribaki iaburimai ironia tarina ni kabane ba a na kamakea. Na e a tangiria tamana ae Bakoa. Na ngaia are e tuanga tarina are iearoi ba e na rikiria i aon te aba. E katukua i Samoa. E ho nako iearoi ao e nako n kei i Tanimaiaki. Ao Tahurimai e tiku i Samoa ao e ho ma Nei iearoinimatang. A toni kariki ao e a kitana Nei iearoinimatang i Samoa.

E borau Tahurimai nako Tarawa ao e buna Nei iearointarawa. E lungi natia Teoriki-a-Tarawa ao e ho ma Nei Terere ae e uotia rio mai Taheran i te kai ae iuekera ao e oti Kirata Terere. Ai ngaia te aomata ae moan te tamaroa ae uia n Tarawa. Maneni maena, e uotia nako te kai ba ngaona ao e riki iai te aomata ae Tekai. Ao Beia, e riki man ihear kanan Kirata-Terere ao e reke arana ba Beia.

Ngke a ikawai ao a borau. A roko i Nonouti ao a waerake n te kawa ae Baretou. A ho ma Nei iueia ao e oti Tongaliri. E buna Nei Kekeia ao e oti (Nei) Tabiria. E buna Ribua ae te i-Tengeati ao e riki iearibitoa ao Taurii ao Nei Ranibiti ke Nei Tekoba.

E kariki Tauri — Tentinti, Tokiteba ao Matarake. E tiku te uia ironia Tentinti. E borau Tentinti ao e roko i Nui. Ai ngaia a bane n riki iai kain Nui.

19. Ana ihera n aine (Nei) Tabiria

(Noira naba taeka 3. 7 eta)

E riki te kai i Samoa. E taba ao e oti te aomata iai ba Kourabi. E buna Nei Tekawainimone ao neiei e ton riki manii manibwetwen te kai arei. A kariki ao aran natia Baretoka. E tangiraki Baretoka ironia ana karo ba e na buna Nei Arinoko na e rawa. Ao te aine ae e ton riki manii ton te kai ae e riki iai Kourabi.

E nako Baretoka ni torau nako Tarawa
 ae maibi ni karawa. E luna Mei Batiavea
 ma akea natia. Ao e taku Baretoka naku
 neierei: 'Ngkana / mare ao ko a karawai
 n taurai ao ko tatera te bai ae na riki
 iaon au rua ni mare. Ko a karawa n ribara
 ma ni kawakina.' ^{ao tanga} ^{ni tanga} ^{ni tanga} ^{ni tanga}
^{ni tanga} ^{ni tanga} ^{ni tanga} ^{ni tanga} ^{ni tanga} ^{ni tanga} ^{ni tanga} ^{ni tanga}
 Tan-ribaraia bon Mei Winihong ma
 Mei Nihongitong ao, ngke e a bon ikawai
 te kai awei, e toto ma Ngainatuka ao e
 oti Mei Tereve. E a boni ikawai neierei
 ao e to ma Taukarawa. E oti Obaia-Te-
 buraerae. E bon titiku naba neierei ma
 natina i taberan te kai ni karokoa e
 ikawai teuarei. Ao e titirakina tinana
 ni kangai:

'Antai tamau?'

Ao e tuanga tinana ni kangai:

'Tamam, Taukarawa ae boni kaini
 karawa.'

Ao e taku Obaia naku tinana:

'Meiko, n na nako n nora tamau.'

Ao e taku tinana:

'Nako.'

Ao ngke e nako e to ma tamana ao minwi
 e a manga aki naku tinana. Ma e aki
 roko irona ba e taona nako te ang ae
 korakora. E roko n Onouna ao e luna
 Mei Anti ae natin uer te aba awei ae
 Kanebanga ma luna ae Mei Karura. Uoman
 natin Obaia ma Mei Anti ba Mei
 Kirivere ao Mei Kirimoi. Ao i mwina e
 a manga maranga ao e kaira natina ae
 Mei Kirivere ao e tuku Mei Kirimoi. E
 uoti naba arokana ae Tenekeneke ao te
 aubunga. A roko i Tabureua i Temaroku
 Kabubuarengana (Katwelwerengana?). E mare iai
 Obaia. E tein Mei Kirivere ma Beia ao
 natia bon Teboi, Tiongo, Kobuti, Obaia te Kenikaki
 ao Mei Beiarung.

E torau Teboi nako Ouotoa ao e
 luna Mei Komao ae kaini Bikena ma ana
 kainga Raorao. A kariki natia ae Komanti

ae e huna Nei Moiroa. Natia Mangu ae e to ma Nei Teteu ae kain Tebukinikai. E oti Nei Kekeia ae e huna Tongahiri ao natia hon Tabinia. E huna Ribua reienne ao natia Teihitoo, Taurii ao Ranihiti (ke Nei Tekoba). E tiku ke uua iron Taurii ao natia hon Tentinti, Tokiteba ao Matarake.

E tiku ke uua iron Tentinti ae e borau nako Tahitenea n noia ana koraki ake iai. Ao ngke e a tia ni to ma ana koraki ao e a manga katau ba e na okira Nonouti ma raona ke wa tewana ba wan Baiango. Ao raona naba natia ae ten terako (ao a nako n) mikiira Tataua i Tarawa ba e a kamari mena i aon ke aba anei ba e baka n ke Buaka ae Kauake (Kawaki?). Ao ngke ia Nonouti ao e kangai Tentinti nakoia mane: 'Ti moa Nonouti ba kam na karekea moa ti anakini wami.' Imwin aia taeka aei ao akea ba e kate ke ang ae moan ke baibati ao a betinako. Tao itua ke bong aia bong i nanni marawa. Ao ngke e a rahi ke ang ao e a raroa Kiritahi. Ao a moa naba Nanumanga n ana nimaia ke ran ao a manga kitana ni kaea Nui ni maeka iai ni karokoa bong aikai.

20. ba ake uowa aika roko i Nui
(Nora naba taeka i i eta)

(a) Aran ke moaniwa 'Te-Ititi' ae wa n Nonouti.
Maitini kaina:

Tentinti	huna	Nei Teruabeia
Manibuke	"	Nei Kerentari
Tebunang	"	Nei Ruobu
Reiaun	"	Nei Teubaniman
Teibeatabu		Roronga
Nei Manei		
Nei Buangui		
Nei Tenin		

Tongahiri ke wa, Nei Ruobu.

(b) Te kauwa ni wa ao arana 'Toantefuke'

ae wa n Tabiteuea. Maitini kaina:

Teikaki

Bubuke

Tatana huna Nei Tinamwe

Tetanin

Bwehwentau

Temaro huna Nei Teitinimatang

Tenteroko

Nei Terrainikarawa

Buatua

Atuaniman

Baiango

Karanteun

Nauana

Teuakana

Tehureka

(e) Te kateniwa ni wa ae arana 'Baneti' ae wa ni Beru ae wan Ten Navei. E moa n roko i aon Nanomea ao a maeka iai. A mate te margina iai ao temangina a iei. Tonga hitin te wa aei Teng Kobuti ae natin Kevekeve are tiringa Teawaiki. Arani kain te wa aei:

Ten Navei

huna Nei Maiango ao

huna i Nanomea Nei

Taetere

Teng Kobuti

huna Nei Konau

Tautu

huna Nei Konganga

Ten Toetaronga

huna Nei Teake

21. Ana riki Tatana

Ti nang karakina ana riki Tatana ae kain te wa ae 'Toantebuke'.

E mananga Tatana mai Abaiang ao Tarawa ba e nako man te huaka are iikauake i Abaiang ke Antetonga. Ao e borau ma ana koraki ao natina. A boni man i Tabiteuea. E iei natina ae Temaro ma Nei Teitinimatang natini Baiango. E a manga mananga Tatana ni borau ba e a tangira abana ae Tarawa ao a borau ni wani Baiango ae lutikana. Akea a uai n ari teuana ma wan Tentinti ba e a mananga mai Tabiteuea n nako Nonouti.

1637

$$\begin{array}{r} 12.5 \\ 25 \\ \hline 37.5 \\ 12.5 \\ \hline 50.0 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 45 \\ 1640 \\ \hline 1685 \end{array}$$

$$2\frac{1}{2} \times 25 = 300$$

Date of War = ~~1840~~ 1540

237.5

" " ~~discovery~~ ^{reign} = 1550

" " ^{Discovery} = 1568 (18 years after arrival)

Generations from 1900 to 1568 at 30 years to a generation = 11.06 (28 years after war)

$$30 \times 11 = 330 \text{ years} = \text{AD } 1570$$

$$30 \times 12 = 360 \text{ years} = \text{AD } 1540$$

Note: Grille's date (1990: ²⁷⁵277) for the war of Kartin and Mokeria is AD 1680, i.e. $9\frac{1}{2} \times 25$
~~AD 1680~~ = 237.5

at 27 years Grille's $9.5 \times 27 = 256.5 = \text{AD } 1663$

at 27 " by $12 \times 27 = 324 = \text{AD } 1575$

The records indicate, therefore, that the total number of settlers was 42 ~~settlers~~ (26 males and 16 females), of whom ~~18~~¹⁹ were men, 14 men, 6 unmarried youths, a boy and 2 girls.

Assuming that the man from Nukufetuu was a stray Galleite who had heard of the arrival of settlers, as his name suggests, all ~~but~~^{but} two were from Nuuksua were Galleites.

of the 42
except the

Why it left Kiribati

The ^{main} account of the voyage is captured, in Aretifa's handwriting, in: "The three canoes which fled to Niue from the war of Kiritu and Uakeia", and this is certainly the ~~assumed~~ reason for the migration accepted on Niue today during the first century.

<u>Possible approximate date of birth</u>	<u>Dynasty of Abemama</u>	<u>Dynasty of¹ Beru</u>
1540 1600	Tem Mwea	Bakarerenteiti
1570 1625	Merimeri	Teinei III
1600 1650	Arawatau	Akau III
1630 1675	Bakamwea	Namai II
1660 1700	Teannaki	Arikinebea
1690 1725	Tetabo	Temarebu
1720 1750	Namoriki	Rokea
1750 1775	Karotu	Tannang I
1780 1800	Ten Tawaia	Kourabi
1810 1825	Baiteke	Tannang II
1840 1850	Binoka	Kourabi
1870 1875	Bauro	Baraka
1900 1900	Tokatake	Tione

¹ This is not really a dynastic genealogy but only one to show the number of generations from Kaitu to 1900.

.....

1292
1775